

Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi

Received/Geliş: 19.01.2018
Accepted/Kabul: 07.04.2018

Mehmet ÖZDEMİR*

Öz

Bu çalışmanın amacı, aşk ve kahramanlık konulu Türk halk hikâyelerinde düşman tipini ve bu tipin sahip olduğu özellikleri belirlemektir. Konusu tip araştırması olan çalışmada, edebî eserlerde tiplerin sadece olumlu özellikleriyle yer almadığından hareket edilerek, olumsuz özelliklere sahip düşman tipler ve bu tiplerin özellikleri farklı bakış açılarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Halk hikâyeleri üzerine geçmişte yapılan tip araştırmaları kahramanlık hikâyeleri kapsamında daha çok Dede Korkut Hikâyeleri merkezli olup Alp/Alperen tipi, kadın tipleri, vb. gibi; aşk konulu hikâyelerde ise kahraman ve sevgili tipleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Çatışma ya da zıtlık, şüphesiz anlatım esasına dayanan edebî eserlerin teşekkülünde en önemli unsurlardır. Başka bir deyişle edebî eserde, olumlu tipler yanında olumsuz tiplerin bulunması -özellikle Türk halk edebiyatına özgü anlatım esasına bağlı edebî verimlerde- toplumsal değerlerin ve algıların daha belirgin bir şekilde ifade edilebilmesinde önemli bir işlevi yerine getirir. Geçmişte yapılan çalışmalarda, edebî eserlerin özellikle eserin olumlu başkahramanı açısından değerlendirildiği yani düşman tipinin ihmal edildiği görülmektedir. Hâlbuki edebî eserde başkahramanın olumlu niteliklerinin ortaya çıkmasında düşman tipe ait olumsuz niteliklerin önemli bir rolü vardır. Geçmişten bu yana yapılan tip çalışmalarında bu husus gözden kaçırılmış veya ihmal edilmiştir. Çalışmada, halk hikâyelerindeki olumsuz tipler tipolojik açıdan tahlil edilmiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Türk halk hikâyelerinde düşman tipini ve bu tipin işlevlerini belirleme amacını taşıyan çalışmanın önemi daha net olarak anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, hikâye, tipoloji, kahraman, düşman, çatışma,

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mozdemir@artvin.edu.tr / ORCID ID 0000-0002-9046-4735

The Enemy Type In Heroitic and Love Turkish Folk Stories

Abstract

The aim of this study is to determine the enemy type and features of the type in Turkish folk stories. In the study which is the subject type research, it is tried to put forth the enemy types with negative characteristics and the features of these types in different perspectives by acting on the fact that literary works do not include only positive features. The type studies which were done on folk stories in the past focus mostly on the Alp/Alperen type based in Dede Korkut stories whereas they focus on bravery and love types in the stories which are about women types and love. It is certain that literary works come into value thanks to existing of conflicts and contrasts. That is, there are negative types besides positive types in literary works. In the past studies, it is seen that the literary works are evaluated especially in terms of positive protagonist of the work that is the enemy type is neglected. In the study, the negative types in folk tales were typologically analyzed. The importance of the study of the enemy type in the Turkish folk tales and the aim of determining their function is more clearly understood.

Key Words: Culture, stories, typology, hero, enemy, clash,

Giriş

Edebî eserlerde, konu, olay örgüsü, zaman, mekân ve vaka yanında bir diğer önemli unsur da “*şahıs kadrosu*¹”dur. Edebî eserlerde şahıs kadrosu içinde yer alan kişiler, farklı görevlerde bulunabilir. Kişiler, edebî eserde vakanın içinde yer alan, vakayı gerçekleştiren, daha doğru bir ifadeyle edebî eserin oluşmasında birinci derecede önemli olan unsurlardır. Edebî eserlerin birer yaşam öyküsü olduğu düşünülürse, şahıs kadrosu olmayan bir edebî eser düşünülemez. TDK sözlüğünde kişi “*oyun, roman, hikâye*” vb. türlerde yer alan kimse (2011, s. 1448) olarak tanımlanmıştır. O hâlde edebî eserlerin şahıs kadrosunda yer alan “*herkes*” öncelikle bir ‘*kişi*’dir. Edebî eserlerde yer alan diğer bir kavram da karakterdir. TDK sözlüğünde karakter: “*1. Ayırt edici nitelik. 2. Bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özellik, öz yapı. 3. Bir eserde duygu, tutku ve düşünce yönlerinden ele alınan kimse* (2011, s. 1317) şeklinde tanımlanmıştır. Edebî eserde karakterler, karakterize edilen kişilerdir. Karakterize etme işlemine de “*karakterizasyon*” denir. “*Bir hikâyeci veya romancının, anlatıyı sürükleyecek kişiyi, anlatının niteliğine uygun olarak çizmesine, ona ‘beşeri’ bir yapı kazandırarak canlandırmasına karakterizasyon denir*” (Tekin, 2012, s. 88). Karakter esas itibariyle huy, mizaç anlamlarına gelir. Ama “*edebî eserde karakter*” söz konusu olduğunda, huy ve mizaç yönünden edebî esere yansıtılan şahıslar, şeklinde tanımlanabilir. Nitekim TDK sözlüğünde de buna benzer açıklamalar verilmiştir. Yazar, eserindeki kişiyi belli özelliklerle ön plana çıkarmak isterse bu işleme “*karakterize etmek*”, yapılan işlemin genel adına “*karakterizasyon*²” denir. Edebî eserlerde karakter kavramı daha çok Batı kaynaklı türlerden olan modern hikâye ve roman için kullanılmaktadır. Karakter kavramı, edebî eserlerde yer alan tiplerin bazı özellikleriyle beklenilenin dışında hareket ettiği durumlar için kullanılmıştır. Jale Parla, bugünkü manada “*karakterin*”, XX. yüzyıldan sonra başlayan psikanalitik görüşlerin ve teorilerin ortaya çıkmasıyla geliştiğini belirtmiştir (Kara Düzgün, 2014, s. 7).

¹ Çalışmada düşman tiplerin tespiti “*Kerem ile Aslı Hikâyesi, Âşık Garip Hikâyesi, Tahir ile Zühre Hikâyesi, Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi, Asuman ile Zeycan Hikâyesi, Ferhat ile Şirin Hikâyesi, Dede Korkut Hikâyeleri ve Köroğlu*” üzerinden gerçekleştirilmiştir.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. (Tekin, 2012, s. 88-89).

Yukarıda tanımlanan iki kavram dışında özellikle halk edebiyatı verimlerinde görülen bir diğer kavram ise *'tip'* tir. Tip kavramı köken itibariyle incelendiğinde Yunanca'da, "*darbe, iz, baskı, biçimlendirilmiş şey, insan heykeli, örnek ve model*" anlamlarına gelen "*typos*" sözcüğünden türetilmiştir. Latince'de "*typus*" şeklinde olan kullanım "*figür, imaj, alçak kabartma, karakter*" anlamlarını da ihtiva ederek Batı dillerine geçmiştir (Çobanoğlu, 2002, s. 53).

TDK sözlüğünde tip şu şekilde tanımlanmıştır: "*Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelere temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek. Hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde kişi kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi. Kendine özgü kişiliği olmayan, genellikle bilinen kalıplardaki insanları gösteren oyun kişisidir*" (2011, s. 2357).

Sözlü dönem Halk edebiyatı verimlerinden olan mit, masal, destan, halk hikâyesi ve fıkra gibi türlerdeki kahramanlar, çoğunlukla tip olarak değerlendirilir. Tip üzerine inceleme yapan çoğu araştırmacı, Batılı türler olarak bilinen tiyatro ve özellikle de romandaki kişilerin tamamını tip statüsünde değerlendirme yanlına düşmüşlerdir (Tekin, 2012, s. 111). Murat Belge'ye göre tip, toplumsal görev ve sorumlulukları dolayısıyla "*kendi hayatını yaşamaya fırsat bulamayan*" ve konumu itibariyle "*benzerlerinin temsilciliğini üstlenen, romancı tarafından böyle bir temsilciliğe koşulan*" kişidir. "*Tip, yazarın hayat hakkında söylemek istediği şeyleri taşıyacak bir araçtır*" (Tekin, 2012, s. 118). İlk dönem anlatılarıyla birlikte oluşan ve gelişen toplumsal rol taşıyıcılığı tip olgusunu akıllara getirmektedir. Ancak roman, tiyatro ve modern hikâye gibi anlatım türlerinde ise bireyselleşme ön planda olduğu için, bu eserlerin şahıs kadrosu daha çok şahsiyet ve karakterler üzerine kuruludur.

Mehmet Kaplan'a göre tip, "*eski çağlara ait destanlar ile mesnevilerde, umumiyetle, karakterleri aynı kalan kişilerdir*" (2007, s. 5). Edebî türlerde vakayı gerçekleştiren aslı kahramanlar bulunur, bu aslı kahramanlar eserin "*belkemiğini*" oluşturur. Tüm eser neredeyse ona bağlanır. Tipler eserlerde sosyal bakımdan da manalı kişilerdir. Geçmiş

zamanlarda toplumların önem verdiği değerleri temsil ederler. Bunların içinde “toplumun sevmediği, benimsemediği tipler de³” vardır (Kaplan, 2007, s. 5).

Georg Lukács tipin sosyal ve tarihsel koşullara bağlı olarak ortaya çıkan bir şahsiyet olduğunu belirtir (Tekin 2012, s. 110). Birol Emil tiplerin bireysel olmadığını belirtir; buna göre tipler başkalarının da ortak özellikler taşıyan ve bu özellikleri en belirgin şekilde temsil eden şahıslardır (Tekin 2012, s. 115). Metin Ekici ise tipi “benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan, kesin bazı özelliklere sahip olan karakter veya karakterler” (1999, s. 124) olarak tanımlar. Ülkü Eliuz ise tipi “toplumsal bir değerın kişileşmesi, bir değer yoğunluğunun insanlaşması” olarak görür. Anlatım esasına bağlı edebî eserlerin en asli unsurlarından birisidir. Buna göre edebî eserde yoğunluk kazanan değer, nitelik ve ölçü tipin genel karakterini belirlemektedir (1999, s. 139).

Edebî eserde tipler iyi ya da kötü hemen hemen bütün özellikleriyle aynı kalıp içerisinde sunulur. Buradan hareketle araştırmacılar tip kalıpları, (*âhi tipi, alperen tipi, ozan tipi, âşık tipi, sevgili tipi vb.*) oluşturmuşlardır. Sözü edilen bu tip kalıplarında ilk dönem anlatılarından itibaren bir süreklilik görülmektedir. İlk verimlerden sayılan mitler üzerine çalışan araştırmacılar, tip sorununu psikanalitik ve sosyolojik boyutta ele alarak “arketip” kavramına ulaşmışlardır. Arketipler evrensel semboller olup insanlığın büyük bir kısmı için benzer anlamlar taşır. Örneğin, bütün kültürlerde yaratılışa ilgili olan su arketip olarak kabul edilir (Kara Düzgün, 2014, s. 3). Yine bütün kültürlerde mitlerin temel konusu olan yaratılış öyküleri arketip kavramına açıklık getirmektedir. Mircea Eliade’ye göre evrendeki bütün eylem ve olguların gökle ilgili bir arketipi vardır. Buna göre yeryüzündeki toplumsal uygulamalar ve ritüellerin de ilahi bir modelin tekrarı olduğu söylenebilir (Saltık Özkan, 2010, s. 82). Bu bağlamda arketip imgelerden herhangi birisinin yer ve zaman sınırlaması olmaksızın ortaya çıkan ilk örneğine prototip denir. Türk kahraman arketipinin bütün özelliklerini temsil eden Oğuz Kağan, destan kahramanlarının “prototipi” (ilk örnek) sayılır (Kara Düzgün, 2014, s. 4).

Halk anlatıları belirli bir yapıya sahiptir. Kahramanın aktiviteleri yani görevleri önceden şekillenmiştir. Masallarda, destanlarda ya da

³ Bu vurgu tarafımızca yapılmıştır. İleriki bölümlerde düşman tipleri inceleyecek olmamız hasebiyle, duruma dikkat çekilmek istenmiştir.

hikâyelerde bu durum büyük oranda benzerlik gösterir. Bu benzerlikler tip çalışmalarında sosyal psikolojiye ait olan “stereotip” kavramını gündeme getirmiştir. Mahmut Tezcan’a göre stereotip, kalıp yargı demektir ve belirli özelliklerin sadece belirli kişilerde bulunduğunu anlatır. Ayrıca bu özellikler her zaman “gerçeğe dayanmak” veya “olumlu olmak” zorunda değildir. Stereotip kavramının önemi, edebî eserde tip olarak kabul edilen unsurların aslında stereotipler aracılığıyla tipleşmesinden gelir (Kara Düzgün, 2014, s. 4). Stereotipler toplumların gelenek ve göreneklerinin ortaya çıkmasında birinci dereceden etkilidir. İnsanların kavramlaştırma yetisine bağlı olarak bazı değerler zamanla stereotip şeklini alır (Türkmen, 2005, s. 235-236). Bu kapsamda toplumda düşman tipini oluşturan yargılar da stereotipler aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla diğer halk anlatılarında olduğu gibi Türk halk hikâyelerinde de düşmana ait özellikler de stereotipler aracılığıyla kalıplaşmış ve aktarılmaya başlanmıştır.

Edebî Eserlerde Çatışma ve Düşman

Çatışma, bir varlık olarak insanın yaratılışından itibaren, onunla birlikte ortaya çıkan ve onun varlığından ayrılamayacak derecede önemli bir kavramdır. Çünkü çatışmanın temelinde insan olgusu vardır. Bireysel değerlerde, geçmiş yaşantılarda, inanışlarda ve algılarda farklılıkların doğal bir sonucu olarak anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir (Karip, 2003, s. VII). Çatışma, duygu, düşünce ve davranışlarda, içeriden ya da dışarıdan gelen psikolojik ve sosyal engellenme halidir; farklılaşan amaç ve isteklerin birtakım zıtlıklarla mücadele etmesidir (Aydınalp, 2010, s. 189). Çatışma, pek çok nedene bağlı olarak gerçekleşebilir. Çatışmayı ortaya çıkaran en belirgin nedenler, uyumsuzluk durumu ve tutarsızlıklardır. Tarafların kıt bir kaynağı paylaşımı, ortak bir eylem veya etkinlikte farklı şeyler yapmak istemeleri, farklı değerlere, tutumlara ve inançlara sahip olmaları da çatışma oluşturabilir (Karip, 2003, s. 6). Çatışma süreci kuramsal olarak birbiriyle ilişkili olan üç temele dayanır. Bunlar, temel çıkarları elde etmeye dayanan çatışma, paylaşıl(a)mayan gücün varlığından doğan çatışma, farklı toplum ve toplulukların kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları çeşitli silahlardan doğan çatışmadır (Aydınalp, 2010, s. 190).

Çatışma, maddi ve manevi olarak hayatın pek çok evresinde karşılaşılan bir durumdur. Çatışma, sanatta, siyasette, ekonomide, sosyolojide,

psikolojide, dinde, sağlıkta, sporda vb. gibi pek çok alan ve konuda birinci derecede rol oynayan bir kavramdır. Sanatın pek çok dalında çatışmalar, oluşturulan eserlere zenginlik katar. Yine sanat eserlerin muhtevasının şekillenmesinde en önemli unsurlardan birisidir. Sanata sürükleyicilik ve devamlılık kazandırır. Çatışma durumundan yoksun bir sanat eseri, yapısal özelliklerin kısırlığında şekillenmiştir. Bir edebî eserde çatışma durumu söz konusu değilse, o eser, iç yapıda gelişmeyi sağlayan temel dinamiklerden yoksundur. Bu tarz eserler, okuyucu üzerinde hiçbir etki uyandırmayan durağan ve heyecansız bir yapıdan müteşekkildir (Karip, 2003, s. V).

Sanatta çatışma, kurguda, metinde ya da harekette oluşturulabilir. Bahsi geçen bu çatışma türlerinin tamamı sanatın devamlılığını sağlayan dinamiklerdendir. Yazar ya da yönetmen, hazırladığı plan dâhilinde, toplumda var olan çatışmaları birebir yansıtabileceği gibi, tamamen kurguya dayanan konu ve kişilerarası kutuplaşmalar da oluşturabilir. Sevda Şener'e göre: *“Tiyatro sanatında hareketin temelinde karşıt güçlerin çatışması yatar”* (Toksoy-Çeber, 2010, s. 148). Çatışmanın önemi, seyirciyi oyuna bağlamasından, ona etkileyicilik ve inandırıcılık kazandırmasından gelir (Toksoy-Çeber, 2010, s. 150). Sadece tiyatro için değil bütün sanat dallarında sürükleyicilik kurulan çatışmaların gerçekliğine ve inandırıcılığına bağlıdır.

Sözlü edebiyatın ilk numunelerinden itibaren, *“çatışma”* edebî eserin yapısal unsurlarının en önemlilerinden birisi olmuştur. Mitlerden, modern romana kadar, edebî eserlerde işlenen konu, genellikle bir çatışma unsuru üzerine kurulmuştur. Bunun en önemli nedeni çatışmanın edebî esere olan ilgiyi arttırmada birinci derecede rol oynamasıdır. Masallarda iyinin ve iyiliğin kıymeti, kötünün ve kötülüğün ortadan kaldırılmasıyla anlaşılır. Bahsi geçen eserlerde çatışma unsuru, çoğu kez iyi-kötü savaşı üzerine kurulur. Aynı şekilde kahramanlık destanlarında da pek çok çatışma şekli görülür. Bu çatışmalar, baba-oğul, anne-oğul ve diğer akrabalar gibi boy beyleri ve düşmanlar arasında da yaşanabilir. Bu çatışmaların “dinî, siyasi, ekonomik ve hâkimiyet mücadelesi vb. gibi pek çok nedeni olabilir. Türk kahramanlık destanlarında konunun şekillenmesi ve gelişiminde önemli bir yere sahip olan çatışma, çoğunlukla *“bahadırın obasının, ilinin düşman tarafından yağmalanması, ailesinin tutsak edilmesi ya da ortadan kaldırılması ve öksüz-yetim kalması”* (Aça, 2003, s. 67) şeklinde görülür.

Türk kahramanlık destanlarında çatışma, sadece kahraman ve karşı güçler arasında gerçekleşmez. Kahraman ve onun birinci dereceden akrabaları arasında da sürtüşmeler görülür. “*Tarihi kaynaklarda Hun İmparatorluğunun hakani olarak adı geçen Motun (Mete)’nun babası Tuman’la olan mücadelesini hatırlatan bu iç çekişmede Oğuz, tıpkı Motun gibi babasına karşı yürüttüğü mücadeleyi kazanmaktadır*” (Aça, 1999, s. 18).

Şecere-i Terakime’de yer alan Oğuz Kağan Destanı’nda da aile bireyleri arasında yaşanan dinî bir çatışma görülür. Ebülğazi Bahadır Han tarafından yazılan destana göre çatışma şu şekilde gerçekleşir. “*Kara Han’ın büyük hatunundan bir oğlu oldu. Güzelliği aydan, güneşten fazla. Üç gece-gündüz anasını emmedi! Her gece o oğlan anasının rüyasına girip derdi: Ey ana, Müslüman ol; eğer olmazsan, ölürsem ölürüm, senin memeni emmem, demişti. Anası oğluna kıyamadı ve Tanrı’nın birliğine iman getirdi. Ve ondan sonra o oğlan, memesini emdi*” (Ebülğazi Bahadır Han, t.y, s. 25-26). Oğuz Kağan Destanı’nın İslamî varyantında görüleceği üzere Türk kahramanlık destanlarında çatışma, aile bireyleri arasında da gerçekleşebilir. Baba-oğul, anne-oğul ilişkisinde çeşitli nedenlere dayanan çatışmalar görülebilir.

Halk anlatılarının epik kurallarını inceleyen Danimarkalı halkbilimci Axel Olrik, halk anlatılarını (mit, efsane, masal, destan, vb.) “*Sage*” terimiyle adlandırır. Bu terim halk anlatılarını birleştiren bir terimdir. Olrik’e göre, Sage’nin (halk anlatılarının) on üç kuralı bulunur ve bu kurallardan bir tanesi de “*zıtlık kuralı*”dır. Bu kurala göre, Sage’de her zaman “*hüzünlü-neşeli, genç-ihtiyar, büyük-küçük, insan-canavar, iyi-kötü*” vb. gibi bir kutuplaşma bulunur (2006, s. 98-105). Axel Olrik, zıtlık kuralının bir çözümlemesini şu örnekle anlatır: “*Zıtlık kuralı, Sage’nin başkahramanlarından, özellikleri ve eylemleri başkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diğer bireylere kadar etkili olur. Kahramanlık destanlarımıza, cömertliği nedeniyle sık sık konu olan Danimarka Kralı Rolf buna uygun bir örnektir. Bu nedenle cimri bir rakibe gerek vardır. Yalnız bu örnekte rakibin kimliği değişmekte, bazen Rörik adlı biri bazen de İsveçli Adisi olur. Fakat böyle tek bir zıt kişi bulunsa bile bu anlatı yapısının isteklerini tatmin etmek için yeterlidir*” (Olrik, 2006, s. 105). Olrik’in de belirttiği gibi halk anlatılarının birçoğu, herhangi bir nedene bağlı olarak bir çatışma üzerine kurulur. Köroğlu’nda çatışma, Bolu Bey’inin Köroğlu’nun babasının gözlerine mil çektirmesiyle başlar. Destan, bu doğrultuda gelişir, Köroğlu’nun

kahramanlığı bu çatışma olayı üzerine bina edilir. Çünkü Köroğlu, babasının intikamını alacaktır. Edebî eserlerin kurgusunu oluşturan çatışmalarda intikam önemli bir olgudur. İntikam, “*tıpkı sevgi, nefret, kaygı, hüzüün, kıskançlık vb. gibi insanoğlunda mevcut olan güçlü hislerde birisidir*” (Arvas, 2011, s. 220).

Dede Korkut Kitabı’nın on ikinci hikâyesinde, Dış Oğuz, İç Oğuz’a asi olmuş ve Beyrek, öldürülmüştür. Dış Oğuz’un “*Han Yağmasına*” çağrılmaması hikâyede çatışmayı başlatan ilk motiftir. Bu hikâyede Beyrek’in öldürülmesi ise çatışmayı tetikleyen unsur olmuştur. Beyrek ölürken, “*yarın kıyamet gününde menüm elüm Kazan Hanuñ yakasında olsun menüm kanum Aruza kor-ise*” (Ergin, 2004, s. 249) demiştir.

Buraya kadar detaylıca ele alındığı gibi çatışmalar edebî eserlerin en asli unsurlarıdır. Edebî eserlerde çatışma, düşman tipler aracılığıyla temsil edilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde düşman kavramını ve özelliklerini iyi analiz etmek gerekir. Divanü Lûgati-t-Türk’te (Kâşgarlı Mahmud, 2006) düşman anlamını veren sözcükler şunlardır: **I. Cilt:** *Kır yağı:* gizli düşman, (s.324), *Tıl:* düşmandan yakalanan tutsak, casus, (s.336), *Tüstük:* kinci, (s. 476), *Tütsük kişi:* kinci adam, yaman düşman, (s. 476), *Pusuqluq:* pusu kuran, (s. 496), *Pusuqlug yağı:* pusu kuran düşman, (s.496); **II. Cilt:** *Yaguşmak:* düşmanlık etmek, (s. 90), *Basıkmak:* düşman tarafından basılmak, (s. 116); **III. Cilt:** *Yagıtmak:* düşmanlık etmek, (s. 53), *Yagıkmak:* düşmanlaşmak (s. 76), *Tıl:* düşmandan yakalanan tutsak, casus, (s. 134), *Yagılamak:* düşmanlık etmek, düşmanla savaşmak, çarpışmak, (s. 325-328).

TDK sözlüğünde düşman birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse; aralarında birbirleriyle çatışmaya varacak ölçüde anlaşmazlık olan taraflar; bir şeyin yaşamasına, barınmasına engel olan güç, tutum vb. anlamları verecek şekilde tanımlanmıştır (2011, s. 740). Türk dilinde düşman anlamını veren pek çok sözcük bulunur. Bunlar, “*karım, hasım, yağı, adâvet, hain, kâfir, dost karşıtı*” vb. gibi sıralanabilir. Düşmanın pek çok özelliği bulunur. Düşman, *taş kalpli ve merhametsiz olandır* (Kınacı, 2011, s. 1674), *nefret etmek, kin gütmek, öfke duymak, aldatmak, hainlik*, zarar vermek, onun en bilinen davranışlarıdır. Düşmanın *savaşmak/dövüşmek/vuruşmak, çatışma ve anlaşmazlık çıkarmak, kaba kuvvete başvurmak, arkadan vurmak, cana ve mala kastetmek...*” vb. gibi saldırma şekilleri vardır.

Düşman, kavram itibariyle birbirine karşıt güçlere –savaşan iki veya daha çok devlet gibi– verilen isimdir. Düşman adlandırması, karşıt güçler tarafından yapılır. Toplumsal yaşamdan edebiyata açılan bir pencere olan anlatım türlerinde düşman, toplumsal yaşamdaki rolü ölçüsünde incelenmiştir.

Son yıllarda düşman sözcüğüne ek olarak kullanılan bir başka kavram ise “*öteki*”dir. Öteki kavramı da düşman kavramı gibi çok boyutlu olarak kullanılmaktadır. Öteki, TDK sözcüğünde, -ilk iki anlamı dışında- “*mevcut kültürün içinde dışlanmış olan*” (2011, s. 1862) şeklinde tanımlanmıştır. Öteki, bazen bizden olmayan bazen de el manalarını kapsayandır. Öteki, çoğunlukla başka ülkede doğmuş ve doğduğu ülkenin kültürel değerlerini benimsemiş, herhangi bir neden dolayısıyla bulunduğu ülkede devlete, millete ve onun her türlü geleneklerine göreneklerine yabancı olan kişi ve gruplar olarak da tanımlanabilir. Öteki sözcüğünün düşman kategorisine dâhil edilmesi ise hem zıtlıkların ve kararsızlıkların yarattığı çaresizlikten hem de modern toplumun netliğe verdiği önemden dolayı olmuştur (Özçalık, 2008, s. 1). Ötekinin birtakım özellikleri onun düşman olarak ele alınmasında etkili olmuştur. Öteki, “*kurnazdır, medeni olmayandır, geriliğin temsili ve sebebidir, yaşanan olumsuzluklardan sorumlu olandır, günah keçisidir yani adı çıkandır*” (Özçalık, 2008, s. 4).

Öteki dışlanandır, yani toplum tarafından benimsenmeyendir: Lévi-Strauss beklenmeyen bir durumla karşılaştığında insanda yeniden ortaya çıkma eğilimi gösteren ve kuşkusuz sağlam psikolojik temellere dayanan en klasik tavır, kendimizle özdeşleştirdiğimiz kültürel, ahlaksal, dinsel, toplumsal, estetik biçimlere uzak düşen biçimlerin açıkça yadsınmasından ibaret olduğunu belirtir. Ayrıca insan kendisine yabancı olan yaşam, inanış ve düşünme biçimleriyle karşılaştığında ‘yaban alışkanlıklar’, ‘bu bizden değil’, buna izin verilmemeliydi’ şeklinde dışlayıcı yargılar geliştirerek çeşitli tepkiler gösterir (2013, s. 26).

En bilinen anlamıyla düşman ya da öteki, yukarıdaki tanımlarda da görüldüğü üzere, “biz”den olmayandır. Burada ifade edilen biz sözcüğü çok anlamlı bir yapıya işaret eder. Buradaki “biz” asıl olandır. Biz sözcüğü sadece kişiye yönelik bir adlandırma da değildir. Biz sözcüğü, “*kültürü yani her türlü gelenek ve görenekleri, inanış şekillerini, toplumsal yaşamın bütün boyutlarını*”, vb. gibi birçok özelliği içerir. Toplumda kabul görmeyen davranışlar ve her türlü inanışlar gibi bu davranış ve inanışlara sahip kişiler de

toplumdan soyutlanır, dışlanır yani ötekileştirilir. Toplumda yaşanan bu süreç, toplumsal yaşamı konu edinen edebî eserlere de yansıtılmıştır. Öteki ve düşman yukarıda ele alınan özelliklerinden dolayı, edebî eserlerde aynı kapsamda değerlendirilmiştir.

Edebî Eserde Düşman Tipinin Özellikleri

Edebî eserlerde çatışmayı doğuran konular kadar, çatışmayı temsil eden şahıslar da son derece önemli fonksiyonlara sahiptir. Çatışma, sözü edilen bu şahıslar aracılığı ile temsil edilir. Yani edebî eserde çatışma, olumlu tiplerin karşısında yer alan ve olumsuz özellikler sergileyen tipler, (biz bunları düşman tipi olarak değerlendiriyoruz) üzerinden yansıtılır.

Edebî eserde düşmanı belirleyen çizgi neye göre belirlenecektir? Bu noktada daha önce tip hakkında verilen bilgilere müracaat edilmiştir. Halk edebiyatına özgü anlatım türlerinde (mit, efsane, masal, destan, vb.) vakayı gerçekleştiren kişiler (alpler, ozanlar, bilge adamlar vd.) tip olarak değerlendirilir. Çünkü bahsi geçen bu kişiler, anlatım türlerinde toplumun kendisine yüklediği rolleri yansıtan tiplerdir. Daha önce tiplerin kendi arzuları için yaşamadıkları belirtilmiştir. Tipin kendine ait özellikleri, toplumun belirlediği çizgilerle sınırlıdır. O, tamamıyla toplumun aynası ve toplumsal değerlerin taşıyıcısıdır. Kısaca toplum, oluşturduğu tipler aracılığıyla can bulur. Tiplerde bir devamlılık vardır; onlar dönemin önemli olaylarını anlatan sıradan karakterler değildir ve zamana yenik düşmezler.

Arkaik destanlardan itibaren kahraman tipi, bir kalıp olarak en son destan ve kahramanlık hikâyeleri numunelerine değin süregelen bir yapı sergilemiştir. Bu kalıp, geçen zamanda yaşanan değişimlerden çok az etkilenecektir. Ama belli bir dönemin moda kişileri gibi tamamen ortadan kaybolmayacaktır. Düşman tipi için de aynı durum söz konusudur. Onun da kendine özgü hususiyetleri bulunmaz. O, toplumdaki bütün kötülüklerin temsilcisidir, adı çıkandır, kötü yani düşman olmak zorunda olandır.

Düşman tipler, toplumda kötü olanın temsilcisidir. Düşman tipi, kötü kişiler, kötü olaylar, sıkıntılar, çaresizlikler, felaketler vb. gibi pek çok şeyin ayna tutulmuş halleridir. Onlar, düzensiz ve başıboş kimselerdir, toplumun çözemediği sorunların kişileşmiş halleridir. O, gelenekleri ve inançları yok sayan, düzene ve intizama uymayan; kendi zevki için değil

toplumun kendisine yüklediği kötü özelliklerden dolayı düşman tipi olarak adı çıkandır.

Düşman tipi nerede bulunur? Edebî eserlerde kişisel ya da toplumsal birçok görevi bulunan, asıl kahramanın karşısında ikinci bir güç yani karşıt bir gücü temsil eden ve düşman olarak adlandırılan olumsuz özelliklerin temsilcisi tipler bulunur. Bu tipler, çoğunlukla kahramanı ulaşmak istediği hedeften uzaklaştırmak için çaba gösterirler. Düşman tipler, vakanın şekillenmesinde çok önemli görevler üstlenirler. “Çatışmanın olabilmesi, vaka zincirinin düğümlenmesi için birinci derecedeki kahramanla temsil edilen tematik gücün karşısında bir hasıma ihtiyaç duyulur” (Aktaş, 1991, s. 153).

Edebî eserde düşman tipi niçin önemlidir? Edebî eserde merkezi konumda yer alan kahraman tipi, bu unvana (kahraman) sahip olabilmek için birtakım görevleri yerine getirmek zorundadır. Genellikle bir çatışma unsurunun çözülmesi ya da düşmanın ortadan kaldırılması şeklinde görülen bu durum, kahramanın kahraman olması yolunda atılan en önemli adımdır. Halk anlatılarında yokluğu düşünülemeyecek iki unsurdan biri kahraman tipi ise diğeri de düşman tipidir. Halk anlatıları incelendiğinde, kahramanın varlık nedeni tamamen düşman tipe bağlanır. Eserlerde çatışma durumunu yaratan bir unsur yani düşman yoksa kahramana gerek duyulması ya da kişinin kahraman olması da mümkün değildir. İncelenen eserlerden ulaşılabilecek ortak sonuç, düşman tipinin nitelikleri, kahraman tipini belirleyen çizgilerin oluşmasına yardımcı olur (Kara Düzgün, 2014, s. 651). Kahramanı daha iyi anlamanın, onu tanımanın yolu düşmanı daha iyi anlamaktan ve tanımaktan geçer. Kahramanı kahraman yapan güç, düşman unsurlar ve kuvvetler sayesinde ortaya çıkar. Bu yönüyle düşünüldüğünde edebî eserde iki cepheden söz etmek mümkündür. A. *Kahraman ve çevresi yani iyiliği simgeleyenler*. B. *Düşman, yani çatışma unsurunu doğuran kuvvetler ve çevresi, diğer bir ifadeyle kötü olanı simgeleyenler*. Edebî eserde sözü edilen bu iki cephe sadece destan için değil, tüm anlatım türleri için geçerli bir durumdur. Masallarda iyiyi simgeleyen unsur ve kişilerin yanında kötüyü simgeleyen unsur ve kişiler de vardır. Efsane ve halk hikâyelerinde ise kahramanın zorda kaldığı durumlarda bir hızır, derviş veya pir yardımına yetişmektedir.

Düşman tipinin ilk örneği hakkında neler söylenebilir? Düşman tiplerin ortaya çıkışının insanoğlunun yaratılışına temellendirilmesi doğru bir

yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda düşünüldüğünde, düşman tipini belirleyen koşullar da az çok ortaya çıkacaktır. Zıtlık ilk insanın yaratılışından itibaren var olan bir olgudur ve tipler aracılığıyla temsil edilir. Tıpkı kahraman tipi gibi düşman tipinin de ilk örneklerinden itibaren aynı işlevleri tekrarladığı söylenebilir. Düşman tipinin ilk örneği Şeytan'da vücut bulmuştur.⁴ İyi ve kötünün kökenine bakıldığında, iyiliği insan ve melekler temsil ederken, kötülüğün tek temsilcisi Şeytan'dır. Şeytan'ın büründüğü bu yapı ve özellikler, yaratılıştan bugüne toplumsal yaşamda ve edebî eserlerde kendisini göstermiştir. Bu çalışmada düşman tipi olarak ele alınan kötü tipler, köken itibarıyla Şeytan'ın kötü hususiyetleriyle ortaya çıkmasına bağlanabilir. Şeytan'ın sahip olduğu olumsuz özellikler, toplumsal yaşamda ve edebî eserde düşman kavramının ve düşman unsurların oluşumunu sağlamıştır.

İlk yazılı edebiyat ürünleri olarak kabul edilen Orhun Abideleri'nden itibaren edebî eserde düşman olgusunun etraflıca işlendiği görülür. Kül Tigin yazıtından alınan metin, Türkleri o dönemin düşman kavmi olarak bilinen Çinlilere karşı uyarmıştır. **(KT G5)** “... (Çinliler) altın(ı), gümüş(ü), ipeğ(i) (ve) ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırılıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu haklar) yaklaşip yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş. **(KT G6)** İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş; (öte yandan) bir kişi suç işlerse, onun boyu(na), halkı(na) (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş. (Çin halkının) tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün! (Ey) Türk halkı, öleceksin! Güneyde Çugay dağlarına (ve) Töğültün **(KT G7)** ovasına konayım dersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir” deyip öyle akıl verirler imiş. (Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz” (Tekin, 2006, s. 22-23).

Düşmanın daha önce sıralanan özellikleri bağlamında metin incelendiğinde, düşman unsurun Türk milletini kandırmak için türlü türlü

⁴ Bu konuda ayrıca bakınız: Kur'an-ı Kerim, A'râf Sûresi 11-25. ayetler.

entrikalara başvurduğu ve böylece onu yok etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Bilge Kağan, düşmanın ne tür faaliyetlerde bulunduğunu detaylı bir biçimde anlatarak kendisinden sonra gelen nesilleri düşman tehlikesine karşı uyarmıştır.

Masal da barındırdığı düşman unsurları açısından zengin anlatım türleri arasında yer alır. Masalı biçimsel açıdan ele alan Rus halkbilimci Vladimir Propp, masalda yedi kişi tespit eder. Propp'un "*Saldırgan, Bağışçı, Yardımcı, Prenses, Gönderen, Kahraman, Düzmece Kahraman*" adını verdiği bu yedi kişiden ikisi yani *Saldırgan* ve *Düzmece Kahraman*, çatışmayı temsil eden düşman tiplerdir. Bu tipler, kahramana karşı her türlü düşmanlığı yapar ve kahramanı yenmeyi amaçlar (Propp, 2011, s. 80-81).

Propp metodundan hareketle Elâzığ masallarını inceleyen Umay Günay, Propp'un masalda saldırgan tipine *on dokuz* eylem alanı belirlediğini bildirir. Elâzığ masallarında bu eylem alanlarından herhangi bir sapma olmadığını bildiren araştırmacı, Propp'tan farklı olarak Elâzığ masallarında *iki* eylem alanı daha tespit etmiştir. Günay, saldırgan yerine hain adlandırmasını kullanmıştır. Hainin verilen yirmi bir işlevi, onun düşmanlık şekillerini gösterir. "1. *Hain bir kimseyi kaçıır* (A¹). 2. *Hain sihirli vasıtayı zapt eder veya alıp götürür* (A²). 2a. *Sihirli yardımcının zorla ele geçirilmesi veya öldürülmesi bu sınıfın özel tâli sınıfını meydana getirir* (A¹¹). 3. *Hain mahsulü ziyan veya yağma eder* (A³). 4. *Hain gün ışığını ele geçirir* (A⁴). 5. *Hain diğer şekillerde zarar verir* (A⁵). 6. *Hain kahramanı yaralar* (A⁶). 7. *Hain aniden ortadan kaybolmaya sebep olur* (A⁷). 8. *Hain kurbanını ister veya kandırır* (A⁸). 9. *Hain bir kimseyi kovar* (A⁹). 10. *Hain bir şahsın denize atılmasını emreder* (A¹⁰). 11. *Hain bir şahsa veya bir nesneye büyü yapar* (A¹¹). 12. *Hain bir şahsın yerine geçer* (A¹²). 13. *Hain cinayetin işlenmesini emreder* (A¹³). 14. *Hain öldürmeyi gerçekleştirir* (A¹⁴). 15. *Hain bir şahsı hapseder veya alı koyar* (A¹⁵). 16. *Hain tehditle evliliğe zorlar* (A¹⁶). 16a. *Hain akrabalar arasında aynı şekil* (A^{XV1}). 17. *Hain yamyamlık tehdidinde bulunur* (A¹⁷). 18. *Hain gece eziyet eder* (A¹⁸). 19. *Hain harp ilan eder* (A¹⁹). 20. *Hain iftira eder* (A²⁰). 21. *Hain ihanet eder* (A²¹)⁵" (Günay, 1975, s. 265-266).

⁵ (A²⁰)-(A²¹) Umay Günay tarafından Elazığ masallarında tespit edilen düşmanlık şekilleridir.

Kahramanlığın ispatı Oğuz Kağan'dan itibaren tekrar edilen bir motif olmuştur. Oğuz'un yurduna zarar veren gergedanı avlaması, destan geleneğinde kullanılagelen bir motif olmuştur. Dede Korkut Kitabı'nda da Boğaç Han'ın ad alması ve kahraman olması bu duruma bağlanmıştır. Manas Destanı'nın asıl kahramanı olan Manas, tam bir Müslüman olarak gösterilir. Manas'a göre kâfirin hükümdarı olmaktansa Müslümanın kölesi olmak hayırlıdır (İnan, 1998, s. 118). Bey ya da han olmak, hem kişi için hem de toplum için önemli bir statü göstergesidir. Ancak kâfirin beyi ya da hanı olmak dâhi istenilen bir durum değildir. Türk düşüncesinde beyler ve hanlar, kutsal olarak addedilirler. Çünkü *“Han, dağılmış soyları bileştiren devlet yöneticisi, halk birliğinin simgesidir. Dış düşman geldiğinde ilk karşı çıkması gereken kişi handır. O, kahraman cesurluğuna sahip değilse iyi bir karakter değildir. Savaş döneminde yaşayan halkın anlayışı budur”* (İbrayev, 1998, s. 246).

Destanlarda anaerkil dönemden ataerkil döneme geçildiğinde kadınlar düşman güç ve kişiler olarak gösterilmeye başlanmıştır. Çoğunlukla cadı kadın tipinde gösterilen kadın düşmanlar tercih edilmiştir (İbrayev, 1998, s. 73). R. Berdibayev bu konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: *“Cadı kadın tiplerinin hanlara, yöneticilere akıl verdikleri, düşmanlarının sırlarını bildikleri görülür. Bu kadın toplumunun üstünlüğünün, ihtiyar kadınların bir külte dönüşmelerinin, dünyada her şeyi bilen kişiler olmalarının olağan bir yansımasıdır. Bu nedenle de ihtiyar cadı kadın tiplerinin “dâhiliği”, ataerkil toplum içinde iyiliği ve kötülüğü istedikleri gibi yöneten, sevilmeyen bir güce dönüştü”* (İbrayev, 1998, s. 73-74).

Arkaik destanlardan kahramanlık destanlarına gelince birtakım değişiklikler izlenir. Kahramanlık destanlarında etrafı saran dünyanın tılsımı çözülmüş, sevgili için savaşmanın eski önemi kalmamıştır. Kahramanlık destanlarının başlıca konuları yurt kurmak ve toprağı düşmanlardan temizlemektir. Kahramanların düşmanları da değişmiştir. Arkaik destanlardaki gibi hayal ürünü, olağanüstü güçler, (cadı kadın Mıstan, dev, cin, şeytan, jeztrnak, erjderha vb.) yerine, destanlarda gerçek kişiler, tarihi kişilikler yer almıştır (İbrayev, 1998, s. 81).

Zengin bir kültür birikiminin temsilcisi olan Divan şiiri geleneği de belirli tipler üzerine kurulmuştur. Bu tiplerden birisi de hiç şüphesiz düşman tipidir. Gelenekteki en bilinen adıyla o, âşığın rakibidir. Bu geleneği temsil eden şairler, “rakîb”e türlü lanet ve hakaret eder. Rakîb, insanların

birbirleriyle olan ilişkilerini çekemeyen, kıskanç, hasetçi ve arabozucu tiplerden oluşur, şair ise bu sıralanan nedenlerden ötürü ondan yaka silken, toplumun intikamını alan kahraman durumundadır (Şentürk, 1995, s. XII).

Düşman kavramı ve düşmana ait unsurlar halk şiirinde de fazlaca işlenmiştir. Halk şiirinin konularına göre tasnifini yapan Pertev Naili Boratav bu türe konusu itibariyle taşlama adını verir. Boratav'a göre taşlamalarda *"Belli bir kişiye yönelen kişisel düşmanlık duygularıyla sert sövgüler dile getirildiği kadar, somut bir olgudan, bir olaydan yola çıkarak bir kurumun eleştirisi de yapılır"* (1968, s. 300). Halk şiirinde âşıklar, şikâyetçi oldukları konu ve kişileri şiirleri aracılığıyla yermektedir. Bu kapsamda Âşık Ali İzzet Özkan, günün koşullarını *"Belli Değil"* isimli taşlamasında ele almıştır: *"Millet kan uykuda, yurtta soygun var / Hırsız belli değil, iz belli değil / Her tarafta oylum oylum yangın var / Ateş belli değil, köz belli değil / Sağlar can veriyor ölenler vergi / Aslanlar şal giydi, tilkiler kürkü / Her şey pahalandı, geçim ne zor ki / Çarşı belli değil, bez belli değil / Sudan ucuz, bizden fakir hızan yok / Gömlek yok, kefen yok, mezar kazan yok / Hortladı istibdat tad yok, düzen yok / Şeker belli değil, tuz belli değil..."* (Başgöz, 1979, s. 107-108).

Türk Halk Hikâyelerinde Düşmanlık Nedenleri

Halk hikâyelerinde düşman tipi birtakım nedenlere bağlı olarak ortaya çıkar. Kahramanlık ve aşk konulu Türk halk hikâyelerinde düşman tipinin eylemlerinde ve düşmanlık nedenlerinde belirgin bir farklılaşma görülür. Daha açık bir ifadeyle toplumsal yaşamdaki değişmeler, edebî eserlerdeki kurguyu ve kahramanların niteliklerini etkiler. Kahramanın niteliklerini belirleyen kıstaslar arasında düşmanın özellikleri göz ardı edilmemelidir. Kahramanlık konulu Türk halk hikâyelerinde düşman tiplerin eylemleri, *"vurdulu, kırdılı, ölümle"* sonuçlanan sahneleri içermektedir. Düşmanlık nedenleri ise daha çok *"dinler arası çatışma, düşmanı yurttan temizleme, hâkimiyet mücadelesi, boylar arasında geleneklerden kaynaklanan anlaşmazlıklar"* vb. şeklinde sıralanabilir. Aşk konulu Türk halk hikâyelerinde ise düşman tipinin eylemleri *"sihir unsurlarına ve ekonomik kısıtlamalara başvurmak, duygusal çıkmazları kullanmak, siyasal çekişmelere yönelmek, sevgili ve aşığı ayırmak için âşığı ülke içi ya da dışına sürgüne göndermek ya da sevgiliyi âşıktan uzaklaştırmak"* vb. şekilde gerçekleşmiştir.

Aşk konulu Türk halk hikâyelerinde düşmanlığın başlıca nedenleri arasında, “*dinler arası çatışma, bey kızı- hizmetçi oğlu gibi alt-üst ilişkisinden yaşanan çatışmalar, başlık parası gibi maddi unsurlardan kaynaklanan çatışmalar*” vb. etkenler öne çıkmaktadır.

Türk halk hikâyelerinde iyi ile kötü arasındaki farklar kesin sınırlarla çizilmiştir. Toplumsal değerlerden taviz verilmez. Dede Korkut Kitabı’nın ilk boyunda geçen “*Yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi*” (Ergin, 2004, s. 78) sözü bunun küçük bir örneğidir. Özellikle Dede Korkut Kitabı’nın ilk hikâyesinden itibaren bu anlayış yerleştirilmeye çalışılmıştır. Hikâyede çeşitli renkler yerine ağ, kızıl, kara gibi belirgin renklere; dalkavukluk riyakârlık, yaranma, yalakalık, gibi unsurlar yerine iyi ile kötü hep belirgin şekilde işlenmiştir (Uç, 2003, s. 51).

İncelenen Türk halk hikâyelerinde düşmanlık nedeni olarak yedi çatışma şekli tespit edilmiştir: Bunlar, “*1. Törenin İhlalinden Kaynaklanan Çatışmalar. 2. Çocuğu Olmayan Beylerin Dışlanmasından Doğan Çatışmalar. 3. İnançlardan Kaynaklanan Çatışmalar. 4. Kıskançlığın Neden Olduğu Çatışmalar. 5. Alt-Üst (Padişah- Köle) İlişkisinden Kaynaklanan Çatışmalar. 6. Maddi Unsurlardan Kaynaklanan Çatışmalar. 7. Kahraman ya da Âşığın Ölümü Yalanıyla Kurulan Çatışmalar*”dan oluşur.

Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi ve Bu Tipin Özellikleri

Türk halk hikâyesinde diğer anlatım esasına bağlı halk edebiyatı türlerinde olduğu gibi yapı itibariyle olumlu ve olumsuz olmak üzere iki çeşit tip bulunur. Türk halk hikâyelerinde olumlu tipler olumlu özellikleriyle olumsuz tipler ise çoğunlukla olumsuz özellikleriyle ön plana çıkarlar. Tıpkı olumlu tipler gibi olumsuz tipler de çatışmanın merkezi unsurlarındandır. Edebî eserde çatışma olumlu tipler ile olumsuz tipler arasında kuruludur.

Halk hikâyelerinde düşman kavramı özellikle vurgulanmaktadır. Dede Korkut, Köroğlu, Tahir ile Zühre, Ercişli Emrah ile Selvi Han vb. gibi Türk halk hikâyelerinde, düşman kavramına yönelik birçok açıklama verilmiştir. Dede Korkut Kitabı’nda düşman kavramı etraflıca ele alınmıştır. Hikâyelerde “*karım, hasım, yağı, adâvet, kâfir*” vb. gibi sözcükler, düşman algısını anlatmak amaçlı kullanılmıştır.

Uruz’un esir düştüğü boyda, düşmana yönelik birkaç açıklama dikkat çekicidir: [Uruz Aydur]: “*Berü gelgil ağam Kazan / Deñiz kibi kararup*

gelen nedür / Od gibi şılayup ilduz kibi parlayup gelen nedür / Ağız dilden biş kelime haber maña / Kara başım kurban olsun babam saña/ Didi. Kazan Aydur: Berü gel arslanum oğul / Kara deñiz kibi yaykanup gelen / Kâfirüñ leşkeridür / Gün kibi şılayup gelen / Kâfirüñ başında ıuşıgidur / Ilduz kibi parlayup gelen / Kâfirüñ cıdasıdur / Azgun dinlü yağı kafirdür oğul” (Ergin, 2004, s. 157-158).

Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi, halk hikâyeleri içerisinde vaka yönünden zengin bir hikâyedir. Bu hikâyede düşman, Emrah ile Selvi'nin kavuşmalarını engellemek için birçok faaliyette bulunur. Âşıklar birbirlerine kavuşmak için düşmanlardan kurtulmak zorundadır. Âşık ile düşman ilişkisini bilen Şeyhoğlu Şah Abbas, hizmetkârı Yakup Han'a «*Benden Emrah için bir de Selvi için ferman yazın, aşıkların çilesi, aşıkların düşmanı çoğ olur*» (Bali, 1973, s. 146) diyerek ferman yazılmasını ister. Fermanda, “*Her kim şu iki eşg ehli olana bu yoldan geri dön der en büyük düşmanı tahd-i İsvahan Şeyhoğlu Şah Abbas'dır. İkincisi her kim Emrah'a düşman olur sevgüllüsini Emrah'a çok görür, elinden almağ isder olursa düşmanı tahd-i İsvahan Şeyhoğlu Şah Abbas'dır*” (Bali, 1973, s. 146). Şeyhoğlu Şah Abbas'ın ferman yazdırmasındaki amaç, düşmanların âşıklara zarar vermesini önlemektir.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde de düşmana yönelik anlatımlar bulunur. Tahir ile Zühre'nin gizli gizli görüşmelerini padişaha haber veren Arap köle, hilekâr ve bencil olarak adlandırılır. Tahir ile Zühre'yi adım adım takip eden Arap köle, Tahir ile Zühre buluştuklarında durumu Padişah'a bildirir. Bundan dolayıdır ki hikâyeyi düzen anlatıcı “*Su uyur düşman uyumaz*” demiştir. Arap kölenin yaptıklarından canı yanan Tahir, düşman algısını ve ondan şikâyetini şu dördlük ile ifade etmiştir: “*Agyar düşüp araya / Esrarımızı araya / Senden beni ayırıp / Zulmeder biçareye*” (Türkmen, 1983, s. 218-219).

Düşman tipler, “*kötü, kara yüzlü, çirkin, yıkıcı*” gibi sıfatlara sahip olmaları yanında, “*korku, endişe, yılgınlık ve ümitsizlik*” vericidir (Çetin, 2006, s. 146). Düşman tipler *kurnaz, kâfir, dinsiz, dev, şeytan*'dır. *Vurdu-kırdı, savaş, ihanet, her türlü zarar ve zorbalık, nefret etmek, kin gütmek, öfke duymak* yanında; *aldatmak, hainlik, zalimlik, kıskançlık, dedikoduculuk, iftira atmak, taş yürekli ve belâ olmak, menfaat gütmek* vb. gibi eylemleri planlı programlı bir şekilde gerçekleştirirler. Düşman tiplerin *savaşmak/dövüşmek/vuruşmak, çatışma ve anlaşmazlık çıkarmak, kaba*

kuvvete başvurmak, arkadan vurmak, cana ve mala kastetmek...” vb. gibi saldırma şekilleri vardır. Anlatım türlerinin hemen hemen hepsinde, kahramanın ülküsünü gerçekleştirmesine engel olan olumsuz tipleri, düşman tipi olarak adlandırmak mümkündür.

Düşman tipinin en belirgin özelliği planlı ve programlı bir şekilde hareket etmesidir. Aşk konulu hikâyelerde âşığı sevgili yolundan döndürmekle görevli olan düşman tipi, kahramanlık konulu hikâyelerde daha çok savaş içeren sahnelerle görevlendirilmiştir. Düşman tipler, insanlar, hayvanlar ve olağanüstü özelliklere sahip varlıklar olabilir. Yukarıda söz konusu edilen engelleme işlevi bazen doğa tarafından da gerçekleşebilir. Bu guruptaki engelleri doğadan kaynaklanan engeller ya da düşmanlık unsurları olarak değerlendirmek mümkündür. Düşman tipler anlatım türlerinin hemen hemen hepsinde belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Edebî eserde düşmanı birden çok konumda izlemek mümkündür. Esasında bu durum edebî yaratıcılığın teamüllerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Düşman, kahramanın birinci dereceden yakını yani akrabası olabilir. Düşman, bey ve hanımların hizmetkârları olabilir. Düşman, bey ya da hanım tarafından görevlendirilen özel kişiler (sihirbaz, cellât, zindancı, nöbetçi asker) olabilir. Düşman, kahramanın arkadaş çevresinden olabilir. Düşman sevgilinin arkadaş çevresinden olabilir. Düşman, sevgilinin âşığı olabilir. Düşman, kahramanın ülkesinden ya da tamamen yabancı olabilir. Düşman, farklı dinden veya milletten olabilir⁶.

Halk hikâyelerinde düşman tipler yaratılış itibariyle iki ana kategoride ele alınabilir. Bunlar *olağan ve olağanüstü düşman tipidir*. Bu tiplerin olağan ve olağanüstü şeklinde adlandırılmasında, yaratılıştan itibaren eserlerdeki rolleri, etki güçleri vb. gibi hususlar etkili olmuştur. Şahıs kadrosu değerlendirildiğinde, Türk halk hikâyelerinde rastlanılan düşman tipler arasında hem olağan hem de olağanüstü düşman tipler tespit edilebilmektedir. İncelenen eserlerde sıradan insanların yanı sıra doğaüstü güçlere sahip insanların da düşman tipi olduğu görülmüştür. Ayrıca cinler, periler, cadılar vb. gibi ilk dönem anlatılarını temsil eden doğaüstü varlıklardan da söz etmek

⁶ Burada verilen özellikler incelenen hikâyelerden hareketle oluşturulmuştur. İncelenen hikâye sayısı arttıkça düşmanın konumunda ve özelliklerinde farklılaşmalar görülebilir.

gerekir. Türk halk hikâyelerinde “*Sihirbaz Düşman Tipi, Cadı Kadın Düşman Tipi, Dev/Tepegöz Düşman Tipi, Peri Kızı Düşman Tipi*” olmak üzere dört olağanüstü düşman tip görülür. Halk hikâyelerinin motif yapısını araştıran Ali Berat Alptekin, sihirle ilgili şu motifleri tespit etmiştir: “*D₅. Büyülenmiş insan, D₁₀₅₁. Sihirli elbise, D₁₇₁₁. Sihirbaz*” (2011, s. 302-304). “Devler” ana başlığı altındaki motifleri tahlil eden Alptekin Türk halk hikâyelerinde cadılarla ilgili şu motifler tespit edilmiştir: *G₂₀₀. Büyücü (cadı), G_{210.0.1}. Cadı karısının görünüşü, G_{241.1}. Bir şeye binen cadı, G₂₄₂. Uçan cadı* (2011, s. 310-311). Hikâyelerde görülen bu nevi büyücü, cadı, sihirbaz gibi isimlerle anılan olağanüstü düşman tipler, aile içinden ya da aile dışından olabilmekle birlikte, olağanüstü güçlerini kullanarak kahraman ile sevgilinin birleşmesine engel olmaya çalışan unsurlar olarak karşımıza çıkar. Halk hikâyelerinde çok sık görülen sihirbaz düşman tipler, hikâyelerde birbirine âşık gençler arasında bir karaçalıdır. Bu çalışma kapsamında incelenen halk hikâyelerinde bu motiflerin tamamı tespit edilmiştir.

Özellikle destan ve onun devamında gelişen halk hikâyesi türlerinin gelişimi, edebî eserlerde kahramanların rolleri açısından bir değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Destan döneminde edebî eserlerde toplumsal konulara daha fazla yer verilirken halk hikâyesini yaratan sosyal ortamda ise bireyselleşme sürecinin başladığı gözlemlenir. Kahramanlar kendi ülkeleri için hareket ederler. Halk hikâyesine ulaşıldığında artık hikâyenin merkezi tipi Köroğlu’ndaki gibi babasının intikamını almayı amaçlayan bir kahraman ya da sevgilisinin ardından giden bir âşığa dönüşmüştür. Destan döneminde toplumu temsil eden tipler, kimi zaman mitik dönemden aktarılan olağanüstü vasıflarıyla da olsa gerçeklik bakımından sosyal yaşamda rastlanan tipler olarak kabul edilir. Ancak halk hikâyesi döneminde kahramanlar ya da âşıklar, tamamen bu hayatın, günlük yaşamın içinden seçilmişlerdir. Tıpkı merkezi kahramanlar gibi düşmanlar da sıradan insanlardır ve baş edilmesi daha kolay olan tiplerdir. Özetle olağanüstü dönemdeki büyü, bir noktaya kadar destan ve hikâyelerde yer almakla birlikte, edebî eserlerde gerçek hayat meseleleri ve gerçek kişiler, daha fazla görülmeye başlanmıştır.

Toplumsal konulardan yavaş yavaş sıyrılarak bireyselleşme sürecini başlatan Türk halk hikâyeciliği; mit, efsane, masal ve destan gibi anlatım türlerine nazaran daha belirgin, daha tanımlanabilir tipler üzerine

kurulmuştur. Bu durum, özellikle aşk konulu hikâyelerde günlük yaşamda rastlanılan olayların ve tiplerin edebî eserlere yerleşmesini sağlamıştır. Kahraman tipi, âşık tipi, sevgili tipi gibi düşman tipi de istisnaları olmakla birlikte mit ve destan dönemine kıyasla daha olağan özelliklere sahip tiplerden oluşmuştur. Halk hikâyelerinde insanlardan oluşan düşman tipler aile içinden olması yönüyle erkek ve kadın düşman tipler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Aile içinden erkek düşmanlar “*Baba Düşman Tipi, Erkek Kardeş Düşman Tipi, Amca Düşman Tipi*”nden oluşur. Aile içinden kadın düşmanlar çoğunlukla “*Anne Düşman Tipi*”nden oluşur. Aile dışından olan düşman tipler de cinsiyet yönüyle ikiye ayrılmıştır. Aile dışından erkek düşmanlar, “*Âşık Düşman Tipi, Vezir Düşman Tipi, Tüccar Düşman Tipi, Elçi, Haberci ve Casus Düşman Tipleri, Çoban Düşman Tipi, Asker Düşman Tipi, Mirasyedi ve Miço Düşman Tipi, Keloğlan Düşman Tipi, Zindancı ve Cellat Düşman Tipleri*”nden oluşur. Aile dışından kadın düşman tipler ise “*Elçi, Haberci ve Casus Düşman Tipi, Münafık Düşman Tipi, Yönetici Kadın Düşman Tipi, Koca Karı Düşman Tipi*”nden oluşur.

Halk hikâyelerinde sıklıkla rastlanılan düşman tiplerden birisi de farklı topluluklardan olan insanlardır. Kahramanlık konulu hikâyelerde görülen farklı topluluklardan ya da milletlerden oluşan düşmanlar, daha çok grup halinde (üç yüz bin kâfir vb.) görülür. Bu gruptaki düşmanlar çeşitli özellikleriyle anılan tiplerdir. Teninin siyahlığında dolayı “kara, esmer vs.” milletinden dolayı, “Arap vs.” lakaplarla isimlendirilir. Bu tipler kahramana uzak gibi görülmekle birlikte çoğunlukla kahramanın ya da âşığın yakın çevresinde bulunurlar. Kahramanı ve âşığı zorda bırakmak için her türlü faaliyeti gerçekleştirirler. Kahramanların çevresinde bulunan, özellikle de renk özellikleriyle “ak-kara” vurgulanan bu tipler, halk anlatılarında ten renklerine bağlı olarak birtakım işlevleri yerine getirmekle yükümlüdürler. Daha açık bir ifadeyle, ak lakaplı tipler [aksakallı ya da saçlı] kahramanlar herhangi bir nedene bağlı olarak yardıma ihtiyaç duydukları anda çoğunlukla iyi özellikleriyle; kara lakaplı tipler ise aşk, gurur, kıskançlık gibi sebeplerin doğurduğu durumlarda çoğunlukla kötü özellikleriyle hikâyelerdeki yerlerini alırlar (Köse, 1993: 98).

Dede Korkut Kitabı’nda önemli bir düşman tip de sürekli mücadele içinde olunan kâfirlerdir. On iki hikâyede adı tespit edilen kâfirler şunlardır: “*Bayburt Hisarı Beyi, Tekür, Kara Tekür, Toman, Şöklı Melik, Arşun Oğlu*

Direk Tekür". Sözü edilen bu düşman tipler, genel olarak dinî inançları dolayısıyla kâfir olarak adlandırılırlar. Hikâyelerde çoğunlukla merkezi çatışma beyler ve kâfirler üzerine kuruludur. Kâfir düşman tiplerinin en belirgin sıfatları "*kanlı, azgın dinli, kara donlu, acımasız*" vb. şeklinde sıralanabilir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda kâfir düşman tipiyle ilgili şu bilgilere yer verilir: Düzmürd Kal'asının "... *bir teküri var idi. Adına Arşun oğlu Direk Tekür dirler-idi. Ol kâfirüñ altmış arşun kâmeti var-idi. Altmış batman gürz salar-idi, katı möhkem yay çeker-idi*" (Ergin, 2004: 199). Halk hikâyelerinde görülen bu düşman tipler genel olarak "*Arap ve Kara Düşman Tipi*" olarak ele alınır.

Türk halk hikâyelerinde insanlardan başka düşman tipler de gözlenir. Sözü edilen bu düşman tipler hayvanlardan oluşur. Birçoğu Dede Korkut Kitabı'nda görülen bu düşman tipler kahramanın geleceğini tayin etmesinde oldukça önemli görevler üstlenirler. Boğaç Han'ın öldürdüğü Boğa, Kan Turalı'nın öldürdüğü canavarlar (Boğa, Deve, Aslan) bu grupta ele alınabilir. Hayvan düşman tipi aşk konulu hikâyelerden Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde de görülür. Buradaki hayvan düşman tipi ise rüyada görülen bir kara köpektir.

Aşk ve kahramanlık konulu halk hikâyelerinde tabiat unsurları da bazı durumlarda kahramanları zor durumda bırakır. Üç günde sevgilisinin düğününe yetişecek olan bir âşğın önüne çıkan nehir gibi bazı tabiat öğeleri kahramanların hedeflerine ulaşması kısa süreli de olsa engellenir. *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'nde, Aslı'nın peşinden giden Kerem, geniş bir coğrafyayı diyar diyar gezer. Yoldaşı Sofu'yla birlikte birçok engelle karşılaşan Kerem, engelleri bir bir aşarak Aslı'ya kavuşur. Âşık Garip, Şah Senem'in Şah Velet ile evleneceğini işitince aceleyle yola koyulur. Yolda önüne uzunca bir nehir çıkar. Nehre atlamayı düşünür; fakat can tatlı gelir: "... *Hemen heğbesi arkasına alub, "aşkla, bir gidiş gitti ki, şöyle rüzgâr gibi. Bu minval üzere, tamam üç gün üç gece gitti. Dördüncü gün öğlen vakitlerinde, koca âşkın önüne bir ırmak çıka geldi. Derya misâli. Hemân oradan üç saat sağına, üç saat soluna gitti. Bir geçidini bulamadı*" (Türkmen, 1995, s. 178).

Bu çalışmada tiplerle ilgili bilgi verilen bölümlerde, tiplerde bir süreklilik olduğu belirtilmişti. Araştırmacıların halk edebiyatı verimlerindeki tüm kişileri tip olarak kabul ettiği de ayrıca vurgulanmıştı. Ancak incelenen hikâyelerde, bazı düşmanların sadece çözümlenen hikâyelerle sınırlı olduğu

görülmüştür. Bu durum tip olgusundaki süreklilik vurgusuna uymamaktadır. Dolayısıyla adı geçen düşmanları tip olarak değerlendirmek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Bu düşünceden hareketle çalışmada adı geçen kişiler, tip özelliği kazanamamış düşmanlar olarak ele alınmıştır. *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde hekimbaşı gerçekleştirdiği işlevler dolayısıyla, gelenekteki diğer hikâyelerde sıklıkla rastlanılan “sihirbaz, cadı, büyücü” vb. gibi tipleri temsil etmektedir. Ancak hikâyedeki ismi hekimbaşdır. Bu yüzden bu başlık altında ele alınmıştır. Yukarıda sıralanan tiplerin en bilinen işlevleri kahramanı devre dışı bırakma ya da ortadan kaldırmaktır. Hikâyedeki adıyla Bahtikâr, Şirin'in aşkına düşen Hüsrev'e çare bulmaya çağrılan ve tıp bilgisi olan bir tiptir. *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde, Şirin'in teyzesi Mehmene Banu da Ferhat'a âşıktır ve Ferhat ile Şirin'in arasına engel koyar. *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde Tahir'i öldürmeye çalışan Göl Padişahı'nın kızları da tip özelliği kazanamayan düşmanlardır. Bu çalışmada incelenen Türk halk hikâyelerinden hareketle düşman tipler şu şekilde tespit edilmiştir. (Bakınız Ek: 1)

Sonuç

Bu makalede halk hikâyelerinde düşman tipler belli bir plan dahilinde çözümlenmiştir. Bu kapsamda düşman tipi yaratılış itibarıyla “*olağanüstü*” ve “*olağan*” olarak iki ana başlıkta ele alınmıştır. Çalışma kapsamında incelenen halk hikâyelerinde dört farklı olağanüstü düşman tipi tespit edilmiştir. Sözü edilen bu düşman tiplerin sahip olduğu birçok özellik onların olağanüstü düşman kategorisinde ele alınmasında etkili olmuştur.

Halk hikâyeleri, gerçek yaşamın konu alındığı anlatım türlerindedir. Bu hikâyelerde ya tamamıyla gerçek ya da gerçeğe yakın olaylar ele alınır. Bu gerçekten hareket edilerek, halk hikâyelerinde gerçeğe yakın tiplerin daha etkin olarak rol oynadığı söylenebilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde halk hikâyelerindeki olağan düşman tiplerinde bir artış gözlenecektir.

Halk hikâyelerinde olağan düşmanlar başlığı altında “*insanlar, hayvanlar ve tabiat*” ele alınmıştır. İnsanlardan oluşan düşman tipler, cinsiyet yönüyle erkek ve kadın olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İncelenen hikâyelerde düşman tipler, cinsiyet açısından yapılan bu sınıflandırmadan hareketle, aile içinden veya aile dışından olması yönüyle taranmıştır. Halk hikâyelerinde aile içinden erkek düşmanlar, “*baba, erkek kardeş ve amca düşman tipleri*”nden

oluşur. Bu kategoride yer alan düşman tipler sayı olarak çok değildir. Bunda akrabalık bağlarının etkili olduğu söylenebilir.

Halk hikâyelerinde aile dışından düşman tipler, aile içinden düşman tiplere oranla daha fazla görülür. İncelenen hikâyelerde aile dışından olan “âşık tipi, vezir tipi, tüccar tipi, elçi, haberci ve casus tipi, çoban tipi, asker tipi, mirasyedi ve miço tipi, keloğlan tipi, zindancı ve cellât tipi”den oluşan toplam dokuz farklı erkek düşman tiplerle karşılaşmıştır. Bu tiplerin birçoğu kahramanın ya da âşikların karşısına benzer eylemler için çıkar.

Halk hikâyelerinde aile içinden olan kadın düşman tipi ise genellikle sevgilisinin (Zühre'nin, Aslı'nın, vb. gibi) annesidir. Bu tip düşmanlar, genellikle âşığı kendilerine yakıştırmazlar; kızlarını bir bey ya da padişah oğluya başgöz etmek isterler ve bu amaca yönelik olarak pek çok eylemde bulunurlar. İncelenen hikâyelerde dikkati çeken bir başka husus da anne düşman tiplerin çözüm üretemedikleri durumlarda, sihirbaz ya da cadı gibi olağanüstü düşmanlardan yardım istemesidir. Bazı hikâyelerde gözlenen bu durum, kahraman ve çevresi gibi düşman ve çevresinde de bir birliktelik olduğunun en açık kanıtıdır.

Halk hikâyelerinde, “elçi, haberci ve casus düşman tipleri, yönetici kadın düşman tipleri, kocakarı düşman tipleri” olmak üzere aile dışından olan üç kadın düşman tipi tespit edilmiştir. Bunlar, farklı hikâyelerde değişik fonksiyonlar üstlenmekle birlikte, elçi grubunda yer alanlar âşık ve sevgilinin yaptıklarını asıl engel olarak görülen anne ya da baba düşman tiplere haber verirler. Kocakarı düşman tipleri ise çoğunlukla âşığın ölümü haberini sevgiliye ya da sevgilinin ölüm haberini âşığa verirler.

İncelenen hikâyelerde bazı düşman tipleri ise farklı topluluktan ya da milletten olması yönüyle özellikle vurgulanmıştır. Bu grupta yer alan düşman tipleri, mensup oldukları millet veya inanç açısından “Arap, Ermeni, kara, siyah, kâfir, dinsiz”, vb. adlarla anılırlar. Bu düşman tiplerin pek çoğunun hikâyelerdeki görevi, asıl düşman tipleri olarak nitelenen anne, baba ya da yönetici düşman tiplerin hizmetinde bulunmaktadır.

İncelenen aşk hikâyelerinde düşmanın işlevi, âşık ve maşukun kavuşmasının engellemeye çalışmak olmuştur. Kahramanlık konulu hikâyelerde ise düşman tipi pek çok fonksiyonda bulunabilir. Yağma, hâkimiyet mücadelesi ana çatışma unsurları arasında gözlenir. Bu hikâyelerde düşman tipleri (Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Ferhat ile Şirin vb.)

gerçekleştirdikleri işlevlerle hedefine ulaşırken, kimi hikâyelerde (Âşık Garip, Asuman ile Zeycan, Ercişli Emrah ile Selvi Han) ise iyi olan-kazanan âşık ve sevgilidir. Düşmanın akıbeti ise her zaman aynıdır. Bir masal motifinde olduğu gibi iyiler ödüllendirilir; kötü olanlar kaybetmeye mahkûmdur ve hatalarının cezasını ölümle çekerler.

Ek: 1 Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipler

		Kerem ile Ash Hikâyesi	Âşık Garip Hikâyesi	Asuman ile Zeycan Hikâyesi	Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi	Ferhat ile Şirin Hikâyesi	Tahir ile Zühre Hikâyesi	Dede Korkut Hikâyeleri	Köroğlu Destanı	
Türk Halk Hikâyesinde Düşman Tipler										
Olağanüstü Düşman Tipler	Sihirbaz Düşman Tipi	X				X	X			
	Cadı Düşman Tipi	X								
	Tepegöz Düşman Tipi							X		
	Peri Kızı Düşman Tipi							X		
Türk Halk Hikâyesinde Görülen Olağan Düşman Tipler	Aile İçinden Erkek Düşman Tipler	Baba Düşman Tipi	X	X	X			X	X	
		Erkek Düşman Tipi				X			X	
		Amca Düşman Tipi							X	
	Aile Dışından Erkek Düşman Tipler	Âşık Düşman Tipi	X	X		X	X	X	X	
		Vezir Düşman Tipi				X				
		Tüccar Düşman Tipi		X			X			X
		Elçi, Haberci ve Casus Düşman Tipleri				X		X	X	
		Çoban Düşman Tipi							X	
		Asker Düşman Tipi				X	X	X	X	X
		Mirasyedi ve Miço Düşman Tipleri		X						
	Aile İçinden Kadın Düşman Tipler	Keloğlan Düşman Tipi		X						
		Zindancı ve Cellât Düşman Tipleri				X		X		
		Anne Düşman Tipi	X		X			X		
		Aile Dışından Kadın Düşman Tipler	Elçi, Haberci ve Casus Düşman Tipleri					X		
Münafık Düşman Tipi				X			X			
Yönetici Kadın Düşman Tipi									X	
Farklı Topluluktan Düşman Tipler	Kocakarı Düşman Tipi		X			X				
	Arap Düşman Tipi						X	X		
Diğer Düşmanlar	Hayvan Düşman Tipleri						X	X		
	Düşman Unsur Olarak Tabiat	X	X							

Kaynakça

- Aça, M. (1999). “Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahramanlar”. *Milli Folklor*. Yıl: 11, Sayı: 44, Sayfa: 18-23.
- Aça, M. (2003). “Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları”. *Milli Folklor*. Yıl: 15, Sayı: 58, Sayfa: 67-75.
- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arvas, A. (2011). “Kırgız Destanlarında İntikam Duygusu ve İntikam Biçimleri”. *ACTA TURCICA*. “Kültürümüzde İntikam”, (E. Gürsoy ve H. Oytun, Ed.). Yıl: III, Sayı: 1/2 Ocak, Sayfa: 219-233.
- Aydınalp, H. (2010). “Sosyal Çatışma ve Din”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 2, Sayfa:187-215.
- Bali, M. (1973). *Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Başgöz, İ. (1979). *Âşık Ali İzzet Özkan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Boratav, P. N. (1968). “Halk Şiiri”. *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Cilt: XIX, Sayı: 207, 299-340.
- Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Çetin, N. (2006). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Edebiyat Otağı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2002). “Medya ve Geleneksel Kültür Bağlamında Aşıklık Geleneği Dinleyici Tipolojisine Doğru”. *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Medya ve Geleneksel Kültür Sektör Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Sayfa: 53-60.
- Duymaz, A. (2001). *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ebülgazi Bahadır Han (yby). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. (M. Ergin, Haz.), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ekici, M. (1999). “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın Tipleri”. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları. Sayfa:123-138.
- Eliuz, Ü. (1999). “Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler”. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: AKM Yayınları. Sayfa: 139-156.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı-I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, U. (1975). *Elâzığ Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*. (A. A. Çınar Akt.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kaplan, M. (2007). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-III “Tip Tahlilleri”*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara Düzgün, Ü. (2014). *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Konya: Kömen Yayınları
- Karip, E. (2003). *Çatışma Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk (I, II, III, IV)*. (B. ATALAY Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kınacı, C. (2011). “Kazak Şairi Mağcan Cumabayoğlu’nun Şiirlerinde “Kendi” ve “Öteki” İmajı”. *Turkish Studies*. 6/3 Yaz, Sayfa: 1663-1678.
- Köse (Yayın), N. (1993). “Türk Halk Hikâyelerinde Ak, Kara ve Arap vasıflı Tipler”. *Eğitim Bilimleri Dergisi*. İzmir: Buca Eğitim Fakültesi Yayın Organı. Yıl:2, Sayı: 3, Sayfa: 89-99.

- Lévi-Strauss, C. (2013). *İrk, Tarih ve Kültür*. İstanbul: Metis Yayıncılık
- Olrik, A. (2006). “Halk Anlatılarının Epik Kuralları”. (A. Erkan, Çev.). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık. Sayfa: 98-111.
- Özarslan, M. (2006). *Ferhat ile Şirin Mukayeseli Bir Araştırma*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Özçalık, S. (2008). “Ötekileştirme ve İşlevleri”. *Karaburun Bilim Kongresi*. İzmir 5-7 Eylül, C-3 Oturumu: Değişen Dünya / Değişmeyen Öteki. (Yayınlanmamış Bildiri). Sayfa: 1-7.
- Propp, V. (2008). *Masalın Biçimbilimi*. (M. Rifat ve S. Rifat, Cev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Saçkesen, A. (2003). *İzmir’de Yaşayan Âşıklardan Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Halkbilimi Anabilim Dalı. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi].
- Saltık Özkan, T. (2010). “Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketipik İmgeler”. *Millî Folklor*. Yıl: 22, Sayı:25, Sayfa: 81-90.
- Şentürk, A. A. (1995). *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib’e Dair*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tekin, M. (2012). *Roman Sanatı Romanın Unsurları: I*. Ankara: Ötüken Yayıncılık.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toksoy Çeber, Dd. (2010). “Dramatik Yapıda Çatışma”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 24, Sayfa: 147-163.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. (Ş. H. Akalın Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Türkmen, F. (1983). *Tahir ile Zühre*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türkmen, F. (1995). *Âşık Garip Hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkmen, F. (2005). “Er Töştük Destanındaki Stereotip Motiflerin Analizi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. Cilt: VI, Sayı: I, Sayfa: 235-239.
- Uç, H. (2003). “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi”. *Millî Folklor*. Yıl: 15, Sayı: 60, Sayfa: 47-56.